

Uprchlická otázka Bosny a Hercegoviny

Srdjan Prtina¹

Abstract: *The Refugee Question in Bosnia and Herzegovina*

The author deals with the question of refugees and internally displaced persons in Bosnia and Herzegovina. First, he outlines the problem and its range, then, describes the Croatian approach to the problem in comparison to that of Serbia. The article then focuses on the specifics of the case of Bosnia and Herzegovina – presenting it as a success story in terms of the number of returnees, as well as taking into account the factors that are preventing refugees from returning, such as unstable security environment (ethnic relations and mine fields), nationalistic political parties, and socio-economic problems. Finally, the article debates the prospects facing new returnees 10 years after the war in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, refugees, internally displaced persons, post-conflict areas, war, Yugoslavia*

Následky válek spojených s rozpadem bývalé Jugoslávie v první polovině 90. let 20. století, jsou patrné ve všech sférách veřejného života i deset let po ukončení bojů. Nejkrvavější konflikt proběhl právě v Bosně a Hercegovině, která se nejobtížněji potýká s jejich následky, přičemž jsou uprchlíci dodnes nejvíce postiženou sociální skupinou.

Vývoj uprchlického problému

Charakter bosenského konfliktu měl svůj dopad také na vývoj uprchlické otázky. Většina obyvatel, která byla přinucena opustit své domovy, se orientovala výhradně na vlastní etnikum. Fungoval princip „každý ke svému“, jinými slovy vyhnání lidé utíkali buď do mateřských republik (Srbové do Srbska, Chorvaté do Chorvatska) nebo na území pod kontrolou ozbrojených sil jejich etnické skupiny. Jakákoliv jiná alternativa byla z důvodu charakteru konfliktu také nemyslitelná a absurdní. Jistou výjimku tvořila pouze první vlna uprchlíků bosňácké národnosti, která mířila i do Chorvatska, než byla přerušena vypuknutím konfliktu mezi Chorvaty a Bosňáky na podzim roku 1992.

Zvláště obtížnou pozici měly rodiny z etnicky smíšených manželství, pro něž se stalo hledání azylu v zahraničí nejpříjemnější alternativou, jako ostatně i pro mnoho dalších osob. Tím se v BaH vytvořily dvě skupiny vyhnanců – uprchlíci (*refugees* – osoby, které získaly statut

¹ Autor je studentem magisterského studijního programu mezinárodních vztahů a evropských studií na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Je autorem odborných článků o bezpečnostní situaci na Balkáně. Poštovní adresa: Katedra politologie, FSS MU, Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail: srki@centrum.cz.

uprchlíka ve třetích zemích) a vnitřně přemístěné osoby (*internally displaced persons* – tj. vyhnanci, kteří našli útočiště na teritoriu vlastního etnika v rámci Bosny a Hercegoviny).

Odhaduje se, že během konfliktu v Bosně a Hercegovině bylo přes 50 % (2,2 milionu osob) celkové populace přinuceno opustit své domovy. Z toho cca 1,2 milionu osob našlo útočiště ve více než 100 zemích světa a zbytek, přibližně 1 milion lidí, hledal bezpečí v rámci Bosny a Hercegoviny (Izveštaj iz oblasti izbjeglica iz BiH i raseljenih osoba u BiH i provedbe imovinskih propisa, august, 2003: 2). Uprchlíci, kteří opouštěli území BaH, směřovali především do čtyř hlavních destinací: do Německa (28 %), Srbska a Černé Hory (resp. Svazové republiky Jugoslávie – SRJ) (25 %), Chorvatska (14 %) a Rakouska (7 %) (Ibid, s. 3).

V SRJ a v Chorvatsku našlo mnoho uprchlíků, pokud ne většina, útočiště u příbuzných nebo u přátel. Zbytek byl umístěn v uprchlických táborech nebo v domech, které opustily nebo ze kterých byly vyhnány osoby jiného, tj. nepřátelského etnika. V době masového příchodu uprchlíků se tímto způsobem část problému dočasně vyřídlila. Ve skutečnosti však došlo pouze k jeho oddálení, ale ne k úplnému vyřešení, k němuž chyběly v Srbsku a v Chorvatsku jak finanční prostředky, tak politická motivace, neboť nedořešením uprchlického statusu získala tato problematika významný volební potenciál. Otázku uprchlictví využívaly a dodnes využívají všechny politické strany v době voleb, a třebaže se po pádu Tudjmanova režimu v Chorvatsku a Miloševićova v Srbsku situace pozvolna zlepšuje, stále je patrný nedostatek politické vůle pro její úplné vyřešení.

Chorvatsko je zde mnohem aktivnější než Srbsko. Dne 11. prosince 2001 podepsaly BaH a Chorvatsko *Smlouvu o návratu uprchlíků*. Chorvatsko za tímto účelem každý rok vyčleňuje 20 milionů chorvatských Kun (cca 80 milionů Kč) ze státního rozpočtu na obnovu zničených domů chorvatských uprchlíků v BaH (Viz Ministarstvo vanjskih poslova republike Hrvatske). Srbsko se rozhodlo pro jinou alternativu. Z důvodu mezinárodní izolace a ekonomických sankcí Bělehrad neměl, a dodnes stále nemá, dostatek finančních prostředků na podobný projekt. Navíc, kdyby se Srbsko rozhodlo pro podobný plán, muselo by řešit nejen situaci uprchlíků z BaH, ale také z Chorvatska a z Kosova. V posledních letech je největší prioritou vlády v Bělehradu právě otázka uprchlíků z jihosrbské provincie Kosova.

Srbsko se rozhodlo pro začlenění uprchlíků z Chorvatska a BaH do srbské společnosti tím způsobem, že jim umožnilo získat státní občanství a s tím spojené i povolení k pobytu a pracovní povolení. Pokusem o jejich asimilaci vyřešilo Srbsko částečně problémy s úbytkem

vlastního obyvatelstva způsobeného nízkou porodností a rozsáhlou emigrací v 90. letech 20. století. Navíc se procentuálně zvýšil počet Srbů vůči ostatním národnostním skupinám, zejména v etnicky smíšené Vojvodině.² Pasivním přístupem vládních institucí v obou zmíněných státech však byli uprchlíci donuceni postarat se sami o sebe bez výraznější podpory ze strany státu a pomoci se jim dostávalo především od mezinárodních humanitárních organizací, jako je Mezinárodní výbor červeného kříže.

Situace v západoevropských státech byla zcela odlišná. Absolutní většina uprchlíků byla umístěna do uprchlických táborů, odkud byli po skončení války repatriováni do BaH. Jen malý počet z nich získal trvalý pobyt v těchto zemích. Další možností, která byla též rozšířená, byla emigrace do dalších zemí.

Z celkového počtu 1,2 milionu uprchlíků, kteří našli útočiště za hranicemi BaH, se do roku 2003 vrátilo přes 420 000, 400 000 vyřešilo svůj existenční status ve třetích zemích a kolem 100 000 stále nemá pevně zajištěnou svoji budoucnost. Přibližně 220 000 osob změnilo v letech 1992–2003 cílovou zemi (Izveštaj iz oblasti izbjeglica iz BiH i raseljenih osoba u BiH i provedbe imovinskih propisa, august, 2003: 6).³

Statistika návratů

Na základě statistických údajů z března 2005 se do svých původních domovů vrátilo 1 007 156 osob z toho 565 996 vnitřně přemístěných osob a 441 160 uprchlíků z ostatních zemí. V prvních poválečných letech probíhal tzv. většinový návrat, kdy se většina osob vracela nebo nově usídlovala v oblastech, kde jejich etnická skupina tvořila většinu. Těchto většinových návratů s postupem času ubývalo. Do Federace BaH se v letech 1996–1998 vrátilo 377 375 Bosňáků (uprchlíků a vnitřně přemístěných osob), 74 219 Chorvatů a pouze 19 017 Srbů. V Republice srbské se ve stejném období vrátilo 87 844 Srbů, ale jen 701 Chorvatů a 9110 Bosňáků (UNHCR 2005c).

Od roku 1999 dochází k novému jevu, který svého vrcholu dosáhl v letech 2001–2002. V tomto období se objevuje značný nárůst tzv. *menšinových návratů*, neboli osob, které se vrátily do oblasti, kde jejich etnikum tvoří menšinu. Jestliže se v prvních třech poválečných letech do Federace BaH vrátilo jen 19 017 Srbů, do března roku 2005 se jich vrátilo již 149 919. Do stejného data se navrátilo také 461 273 Bosňáků a 114 475 Chorvatů. Podobný proces proběhl i

² Při sčítání obyvatel v roce 2001 se zjistilo, že ve Vojvodině došlo k nárůstu srbského etnika o 8,25 % oproti roku 1991, tedy před začátkem ozbrojeného konfliktu (Viz Final Results of the Census 2002).

³ Jiný údaj hovoří konkrétně o 441 160 osob, které se do března 2005 vrátily ze třetích zemí (UNHCR 2005a).

v Republice srbské. Do března 2005 byl zaznamenán návrat 146 986 Bosňáků a 10 629 Chorvatů. V prvních třech letech to byly marginální počty: 9010 Bosňáků a 701 Chorvatů.

Je zde možné poukázat na mnohem výraznější ochotu Bosňáků k návratům do původních bydlíšť. To je dáno jednak tím, že toto etnikum bylo za války nejvíce postiženo, ale i tím, že se jedná o prakticky jediné etnikum v BaH usilující o zachování jednotné Bosny a Hercegoviny. Srbové a Chorvaté se nijak netají svými iredentistickými požadavky.

Problémy návratu

Útoky a incidenty

Z výzkumů, které provedly některé nevládní organizace ze Srbska a Černé Hory, BaH a z Chorvatska (Viz Opačin – Vidaković – Vujadinović 2005) vyplývá, že ze zbývajících počtu uprchlíků v BaH, Chorvatsku a Srbsku a Černé Hoře zvažuje pouze 8,8 % návrat do svých původních domovů v blízkém časovém horizontu a 54 % neuvažuje o návratu vůbec. Přibližně 25 % uprchlíků uvažuje o případném návratu, ovšem pouze v případě pozitivních ekonomicko-politických změn (Opačić, Vidaković, Vujadinović 2005: 67).

Jako hlavní problémy spojené s návratem uprchlíci uvádí strach o vlastní bezpečnost a o bezpečnost rodiny, ekonomické problémy, nezaměstnanost, problémy s navrácením svých nemovitostí, korupci a nedůvěru ve státní instituce (Ibid. 69-70).

Ačkoliv již nedochází k otevřenému boji mezi jednotlivými bosenskými národy, stále jsou zaznamenávány útoky (fyzické i verbální, ničení hřbitovů, kulturních památek, apod.) na navrátilce jiné etnické příslušnosti. Např. v roce 2004 bylo zaznamenáno 135 útoků, respektive v průměru 11 útoků měsíčně (jednalo se však pouze o nahlášené incidenty). Pozitivní vývoj představuje snižující se počet těchto útoků. V roce 2003 bylo zaznamenáno 277 těchto incidentů, respektive 23 incidentů měsíčně, což byl oproti roku 2002 značný posun, kdy měsíčně docházelo k 35 útokům.⁴

V souvislosti s útoky bylo v roce 2004 zaznamenáno, že jsou ovlivňovány i vnějšími faktory. V březnu 2004 došlo k protisrbským nepokojům v Kosovu, což mělo za následek dvojnásobně zvýšený počet incidentů v BaH, aby v dubnu téhož roku, opadl počet incidentů na „běžnou úroveň“, tj. cca. 11 incidentů měsíčně (UNHCR 2005b: 5).

⁴ „V některých částech RS má navrátilce jiné národnosti desetkrát větší šanci stát se obětí násilného kriminálního činu, než osoba srbské národnosti“ (Opačić, Vidaković, Vujadinović 2005: 66).

Nacionalistické strany

Druhým problémem ve vztahu k bezpečnosti je nedůvěra uprchlíků, resp. bosenské společnosti ve státní instituce a v jejich schopnost a ochotu ochránit jejich bezpečnost. To se týká především osob, které v daných oblastech představují etnickou menšinu. V tomto kontextu největší nedůvěru vyvolává stálá orientace jednotlivých etnik na vlastní nacionalistické strany. Ačkoliv podle předvolebních průzkumů veřejného mínění považovala bosenská společnost za nejzávažnější socioekonomické otázky – nezaměstnanost, korupci, chudobu – hlasovala podle etnického klíče (Transparency International 2002: 21). Výsledky hlasování se na jedné straně mohou přičítat neúspěšným ekonomickým reformám předchozí reformistické vlády. Na druhou stranu je zde zakořeněno přesvědčení, že jistotu lze hledat pouze v rámci vlastního národa.⁵ Dokonce i v případě orientace na občansko-demokratické strany se obyvatelé BaH rozhodovali v rámci vlastních entit (ICG 2003: 8). Přetrvávající nacionalismus stále ovlivňuje uprchlíky, kteří se nevrací do svých původních domovů, protože rozdělení politické obce na základě etnické linie místo ekonomicko-sociální nevytváří podmínky pro vyřešení hlavních problémů v BaH.

Na druhou stranu současný trend sjednocení bezpečnostních složek, včetně jejich reformy, otevírá možnost, že bezpečnostní problémy budou v dohledné budoucnosti potlačené ekonomicko-sociálními. V posledním roce došlo ke sjednocení ministerstev obrany a vojenských struktur. Ačkoliv byly tyto změny provedeny až po nátlaku mezinárodního společenství (zejména EU) a ne z dobrovolné iniciativy bosenských politiků, jedná se o jistý precedens, který by mohl znamenat posun v řešení problémů spojených s organizovaným zločinem, ale i s výše zmíněnými problémy útoků na navrátilce.

Minová pole a munice

Další a možná největší bezpečnostní problém současné BaH představují minová pole a nevybuchlá munice. BaH zaujímá v Evropě první místo jakožto země s největším počtem minových polí. Podle údajů *BiH Mine Action Center* se v roce 2003 nacházelo na území BaH kolem aktivovaných 670 000 min a 650 000 kusů nevybuchlé munice, z toho 12 % v urbanizovaných částech, což přímo ohrožovalo kolem 1 375 000 osob (UNHCR 2003: 6). Doba potřebná k úplnému odminování tohoto území (12 %) se odhaduje zhruba na 10 let (*BiH Mine Action*

⁵ Např. při volbách v roce 2002 vzkazoval billboard Srbské demokratické strany (SDS) *Volte Srba*; materiály Chorvatského demokratického společenství (HDZ) apelovaly na chorvatské voliče sloganem *HDZ obhaja chorvatské dedictví, viru a zámjy*; Chorvatská strana práva (HSP) nasadila do předvolební kampaně billboardy s ustašovskou přísahou *Za dom spremni (Připraveni pro vlast)*.

Center 2004: 15). V letech 1996–2004 bylo následkem exploze min zraněno přes 1500 osob a v období 1992–2004 jejich následkem zahynulo 4868 osob (UNHCR 2003: 4, UNHCR 2005b: 6; BiH Mine Action Center 2004: 15). Zaminované území má mimo bezpečnostní riziko i negativní ekonomický dopad. Zabraňuje rychlé obnově zemědělské produkce nebo rozvoji ekoturistiky, jež by zde díky příznivým podmínkám měla nadějně perspektivy k rozvoji.

Socioekonomické problémy

Druhé místo v otázce odkládání návratu do původních bydlišť patří socioekonomickým problémům, jako je nezaměstnanost, korupce, problémy s návratem původního majetku a chudoba. Podle údajů Světové banky 19,5 % obyvatel BaH žije pod hranici chudoby a kolem 30% se této hranici přibližuje (Viz Transparency International 2004: 91). Nezaměstnanost představuje kolem 40 %, čímž jsou vyhlídky na snížení chudoby a ekonomický růst v blízké budoucnosti nepříliš reálné.⁶

Problém nezaměstnanosti je následován korupcí, která je v této části Evropy nejen rozšířená, ale řečeno s jistou nadsázkou – představuje součást místního folklóru. Podle údajů Transparency International (TI) se v BaH „vypere“ kolem 1,5 miliard eur ročně (Transparency International 2004: 99-100). V posledních letech sice došlo k jistému omezení těchto aktivit, ale i tak korupce zůstává stále velkým problémem, neboť je rozšířená na celospolečenské úrovni – od zdravotnictví, přes policii, celní službu až k soudnictví. V menších městech se drobné úplatkářství bere jako samozřejmost. Přesto v porovnání s rokem 2002 bylo v roce 2004 zaznamenáno snížení míry korupce, což lze přičítat aktivnější roli kontrolorů a inspekcí.

Úplatkářství se ovšem nevyhnuli ani mezinárodní činitelé. Podle nevládní organizace Transparency International „některé zahraniční subjekty působící v této oblasti natolik ‚zdomácněly‘, že si dovolují aktivity, za které by před svými národními orgány byly trestně stíhány“ (Ibid: 3). Stejná zpráva uvádí, že hlavní příčinou netransparentní činnosti a rozvoje korupce mezi domácími a mezinárodními institucemi je právě paralelní vláda těchto orgánů, díky nimž vzniká prostředí, kde obě strany (domácí a mezinárodní instituce) připisují zodpovědnost za chyby a nečinnost straně druhé (Ibid.)

Korupce přináší ještě jeden problém, který je úzce spojen s návratem uprchlíků, a to je navrácení majetku. Do roku 2002 bylo vyřízeno přes 150 000 žádostí o navrácení majetku (resp. nemovitostí), ale přesné informace, kolik žádostí bylo podáno a kolik se jich podařilo vyřídit, se

⁶ Podle oficiálních údajů je nezaměstnaných osob kolem 480 000 a přibližně 100 000 je fiktivně zaměstnáno, což znamená, že jsou evidováni jako zaměstnání, ale nedostávají mzdu (Stevandić 2005).

nepodařilo zjistit (Opačin – Vidaković – Vujadinović 2005: 65). Klíčový problém s navrácením nemovitostí původním majitelům spočívá v tom, že jsou tyto objekty již využívány osobami, které uprchly z jiných částí BaH. V této souvislosti se často stávalo, že místní orgány dělaly obstrukce při návratu majetku osobám menšinové národnosti.

Návrat nebo asimilace

Při zpětném pohledu na procento uskutečněných návratů lze říci, že se BaH stala jistým modelovým příkladem pro návrat uprchlíků. Více než 50% návratnost se po konfliktu s tak vysokým počtem uprchlíků považuje za velmi úspěšnou. Samotná OSN často uvádí BaH jako „výkladní skříň“, jak by se v budoucnu mělo postupovat při repatriaci uprchlíků do jejich domovů.

Otázkou zůstává, co se stane se zbývajících 50 %: Dojde k jejich návratu či asimilaci? Odpověď na tuto otázku se bude lišit případ od případu. Osoby, které stále nemají vyřešen svůj existenční status, budou usilovat o získání jakéhokoli povolení k pobytu. Pokud se vezme v úvahu, že od konce války uběhlo deset let, lze očekávat spíše asimilační, respektive integrační tendence uprchlíků a vnitřně přemístěných osob. Osoby, které se zdržují více než deset let např. v Srbsku, Chorvatsku nebo v zemích EU, již vyřešily, nebo usilují o vyřešení svého existenčního statusu v místech, kde žijí. Po dobu deseti let získaly nové návyky a adaptovaly se na nové prostředí (starousedlíci v některých oblastech Chorvatska a Srbska by řekli, že uprchlíci adaptovali spíše nové prostředí než sebe). Podle vyjádření předsedy chorvatských vyhnanců z BaH jen malý počet Chorvatů usiluje o návrat do BaH (Opačin – Vidaković – Vujadinović 2005: 65). Podobná situace je v RS, kde je po Chorvatsku nejmenší vůle k návratu do původních bydlíšť. Etnikum, které projevuje největší zájem o návrat do svých domovů, jsou Bosňáci. Zatím je stále nerozhodnutých přibližně 25 % uprchlíků.

Rozhodujícím faktorem u osob, které se vrátily do svých původních domovů, byl návrat majetku a zajištění odpovídající míry bezpečnosti. Jinými slovy, stejné faktory, kvůli kterým se zbývajících uprchlíci odmítají vrátit.

Literatura

- Bosnia and Herzegovina Mine Action Centre (2004): *Izveštaj o protuminskim dešavanjima za 2004.* (http://www.bhmac.org/izvjestaj/Izvjestaj_2004_Lokalni.pdf).
- Final Results of the Census 2002 (2002): *Communication*. No. 295. LII. December 24 2002. Belgrade: Republic Statistical Office. (<http://www.statserb.sr.gov.yu/zip/esn31.pdf>).

- ICG (2003): *ICG Balkans Report*. N° 146. Sarajevo/Brussels. (http://www.icg.org/library/documents/report_archive/A401057_22072003.pdf).
- Izveštaj iz oblasti izbjeglica iz BiH i raseljenih osoba u BiH i provedbe imovinskih propisa, august* (2003). Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. Sektor za izbjeglice iz Bosne i Hercegovine i raseljene osobe u Bosni i Hercegovini.
- Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske: *Bilateralni odnosi – Bosna i Hercegovina*. (<http://www.mvp.hr/MVP.asp?pcpid=1410#reg>).
- Opačić, Goran – Vidaković, Ivana – Vujadinović, Branko (2005): *Život u posleratnim zajednicama*. IAN Međunarodna mreža pomoći. Beograd.
- Prtina, Srdjan – Stýskalíková, Věra (2005): Vývoj bezpečnostní situace v Bosně a Hercegovině. In: Stýskalíková, Věra – Smekal, Hubert. *Zabraní a bezpečnostní politika Slovinska, Chorvatska, Rumunska a vývoj bezpečnostní situace v Bosně a Hercegovině*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, s. 105-152.
- Stevandić, Branka (2005): *Pola miliona nezaposlenih*. AIM-ng. (<http://www.aim-ng.com/news/bhs/bih/art-bih00001022.htm>).
- Transparency International Bosna i Hercegovina (2001): *Ni međunarodna zajednica nije imuna na korupcionu kugu*. Banja Luka. (http://www.ti-bih.org/documents/izvjestaji/mz_corruption.pdf).
- Transparency International Bosna i Hercegovina (2002): *Studija percepcije korupcije. Bosna i Hercegovina*. Banja Luka/Sarajevo. (<http://www.ti-bih.org/sr-SP-Latn/default.aspx?TabID=32>).
- Transparency International Bosna i Hercegovina (2004): *Studija percepcije korupcije – 2004*. Banja Luka/Sarajevo.
- UNHCR (2003): *UNHCR's Concerns with the Designation of Bosnia and Herzegovina as a Safe Country of Origin*. (<http://www.unhcr.ba/publications/B&HSAF%7E1.pdf>).
- UNHCR (2005a): *Statistical Summary*. (<http://www.unhcr.ba/publications/B&HRET0105.pdf>).
- UNHCR (2005b): *Update on Conditions for Return to Bosnia and Herzegovina*. (<http://www.unhcr.ba/publications/B&HRET0105.pdf>).
- UNHCR (2005c): *Returns Summary To Bosnia and Herzegovina From 01/01/1996 to 31/03/2005*. (http://www.unhcr.ba/return/pdf%202005/SP_03_2005.pdf).